

Dagböckers källvärde

av Tomas Roth

Résumé

In December 1950 the supreme commander of the Swedish armed forces, general Helge Jung held a presentation of certain military issues for the assembled government. While doing this, he was interrupted by the defence minister, Allan Vougt, in such a spectacular way that he closed his presentation. Vougt was very upset and said that he had not been informed beforehand about which questions Jung wished to present, and Vougt meant that this was a serious breach of protocol. Some days later Jung received an apology of sorts from Vougt. This occurrence is described in both Jung's and in the prime minister Tage Erlander's diaries and it is interesting to note that the diarists have different opinions about what really took place, although they agree that Vougt's behavior was unacceptable. Vougt was removed six months later, and Jung held his post until he went into normal retirement a year later.

DAGBÖCKER ÄR OTVIVELAKTIGT viktiga historiska källor, men de innehåller ofta också "fallgropar" för historisk forskning. Dagboksförfattaren kan helt enkelt minnas fel, kan ha missuppfattat vad någon sagt eller kan vara mån om att skönmåla sitt eget handlande. Att jämföra två dagboksskrivares skildring av samma händelse kan därför vara lärorikt. Detta fall rör sig om överbefälhavaren generalen Helge Jungs och statsministern Tage Erlanders beskrivning av samma händelse, nämligen en föredragning för regeringen i december 1950.

I sammanhanget kan det också vara av intresse att veta vem som har givit ut dagböckerna. I Erlanders fall är de utgivna av sonen Sven f 1934, bland annat professor i optimeringslära och rektor för Linköpings universitet 1983–95.¹ Jungs dagböcker är utgivna av fil lic Jan von Konow (1922–2016),² bland mycket annat statsheraldiker, major i I 12 reserv och styresman för Armémuseum 1985–88. Medan Erlanders dagböcker inte är redigerade i nämnvärd grad, men försedda med förklarande texter, är Jungs dagböcker

ganska så redigerade och kompletterade med kommentarer som inte döljer utgivarens beundran för huvudpersonen.

Till saken hör att Jung anses ha varit en viktig opinionsbildare under 1930-talet och en nydanare av försvaret. Han var också mycket självmedveten och känd för sin bitande ironi. Han hade kritiserats för att han egentligen inte varit generalstabsaspirant och för att han endast nominellt varit regementschef. Jung var överbefälhavare 1944–51 efter att dessförinnan varit befälhavare för Milo II (Nedre Norrland). Jung förekommer naturligtvis ofta i Erlanders dagböcker och omnämns där i regel på ett positivt sätt. Tage Erlander själv kräver knappast någon närmare presentation. Regerande konung var sedan oktober 1950 Gustav VI Adolf.

En av huvudpersonerna i texterna är Allan Vougt (1895–1953) chefredaktör för tidningen *Arbetet* 1924–44 och riksdagsledamot från 1928. Vougt var försvarsminister mellan 1945 och 1951. Han ansågs inte ha haft någon politisk tyngd och omnämns ofta av Erlander som "kofa", ett allmänt

nedsättande omdöme som förekommer icke sällan i dagböckerna.

Jungs berättelse

Den händelse som beskrivs är Jungs föredragning för regeringen tisdagen den 5 december och rörde den militärpolitiska situationen på grund av utvecklingen i Korea och behovet av omedelbara beredskapsåtgärder. Vad som låg bakom detta var diskussion om budgetanslaget till försvaret. Vi låter Jung föra ordet:

”Föredragningen kom tidigt att avbrytas av ett anmärkningsvärt intermezzo. Vougt tog ytterligt nervöst till orda och frågade varför ÖB föredrog dessa saker för regeringen, då de tidigare föredragits och vore väl kända (Vougt avsåg en förevisad tablå över vissa begärda medel på tilläggsstat).

Erlander riktade därefter en fråga till mig, varför detta föredrogs. Jag svarade att jag funnit det pedagogiskt lämpligt, att som underlag framställa det nuvarande läget. E sade i irriterad, något spydig, studentikos ton ”vi får väl se vilken som är bäst – den militära eller den civila pedagogiken”. Därefter fick jag fortsätta. Sedan jag börjat med följande: ”Kungl. Maj:ts förslag innebär, att inga ytterligare anskaffningar av nattjaktplan kan ske och icke heller någon ökning av flyginstrins leveranskapacitet; detta innebär att en eventuell utvidgning av flygvapnet icke kan genomföras,” avbröt mig Vougt med ilsken hög röst som började: ÖB har ingen aning om dessa saker, vi har gjort mycket rörande dem i departementet”. Jag reste mig upp och i hövisk ton sade jag, att ”därest jag vore okunnig i dessa ting, delades denna min okunnighet av samtliga försvarsgrenschefer vilka i alla delar gillat detta PM”.

Ett diffust talande vidtog, under vilket V i ilsken ton meddelade, att han först kl 1255 fått reda på denna del av föredrag-

ningen (sammanträdet hade börjat kl 1500). Sedan statsministern upplöst sammanträdet gick jag lugnt och gravitetiskt mot dörren, gjorde djupare bugning än vanligt dels för excellenserna, dels för de övriga statsråden. Kulturen står högt i detta land i de ledande skikten! Swedlund (försvarsstabschefen) följde mig och vi åkte till staben. Efter återkomsten sammankallade jag försvarsgrenscheferna. Jag framhöll att jag sannolikt icke ämnade vidtaga någon åtgärd i frågan om omedelbart avsked eller semester, men att jag icke ämnade finna mig i det passerade. Försvarsgrenscheferna ansåg det vore olyckligt om jag, om jag i rådande läge lämnade min befattning.”

Jungs dagbok fortsätter på följande sätt:
”Onsdagen 6 december.

Begärd audiens hos kungen. Jag redogjorde för gårdagens passage och hur beredningen plötsligt avbrutits...H M var häpen och frågade hur jag kunde förklara det. Jag svarade att de var mycket svårt, men att jag tidigare haft anledning framföra till H M hur Vougt hade fuskat bort försvarsfrågorna, och möjligen orsakades hans starka nervositet och obalanserade uppträdande av att han genom av mig föredragna fakta ställdes mot väggen.

Jag meddelade H M att jag av hänsyn till försvaret och landet icke idag avlämnat min avskedsansökan, men att jag icke ämnade tåla en dylik behandling från försvarsmisterns sida.

Konungen uttryckte sin glädje över att jag inte lämnade min post och bad mig att under inga förhållanden göra det. Han fann det självklart, att jag inte skulle tåla ett dylikt behandlingssätt.”

Här ska erinras om att konungen vid denna tid fortfarande var högste befälhavare för krigsmakten.

Erlanders version

Hur skildrar då Erlander det inträffade? Jo, på följande sätt i dagboken den 6 december, alltså dagen efter föredragningen:

”Av alla koftor, vem slår Vougts jubelkoftighet? Gårdagens militärföredragning en serie skandaler. Regeringen visade sig så ointresserad av militärens syn på läget att vid föredragningens början endast 6 var närvarande. Möller (socialministern) kom nästan genast och Undén (*utrikesministern*) sedan han varit hos kungen. Först skandalen.

Det blev värre när Jung – enligt medgivande av mig – började föredra sina krav på beredskapsåtgärder. Vougt sprang ut och in som en orolig ande, och bröt sedan föredragningen tre gånger, varför jag inte kunde göra annat än att avbryta eländet och hänvisa Jung till att ta kontakt med försvarsministern för att anmäla sina krav. Jag framhöll att så måste en civil verkschef ha gjort och det kan inte råda andra regler för den militära verkschefen. I sak hade ju Vougt rätt, men att inte kunna hävda sej utan att ställa till pajasuppträde är ju bedrövligt. Gå borde han få göra om vi hade en statsminister (!).”

Nu kan man naturligtvis fråga sig vad statsministern menar med att riket inte har en statsminister? Möjligen är det någon sorts självironi. Hur som helst så ger Erlander en längre beskrivning den 7 december av dels sammanträdet den 5 december och dels av ett samtal som ägt rum samma dag, alltså den 7 december:

”Mitt samtal med Jung igår var ur många synpunkter obehagligt. Han verkar en så slagen man, att han liksom stod och vägde om han skulle bry sig om att parera slagen. Men samtidigt var hans bitterhet mot regeringen enorm och enligt hans mening väl motiverad. Egentligen skulle hela historien skildras men det lär jag inte hinna med.

[Uteslutet stycke]

Måndagen den 4/12 ringer Jung och frågar om han kunde få ta upp vissa försvarspolitiska ting i samband med (en planerad överläggning om den arbetande försvarsutredningen). Ingen erinran från min sida. Jag utgick från att han avsåg utredningsarbetet och de svårigheter detta vållade i nuvarande läge. På [regerings-]lunchen 5/12 meddelade jag vad som inträffat beträffande utredningarna. I samband med det faller Vougt några harmsna ord om att nu kommer Jung med en ny rad av förslag. [Finansminister] Sköld får ett av sina temperamentsutbrott, som väl ingen behöver ta så allvarligt, men som hade den allvarliga effekten att det stegrade Vougts harm till raseri. Han kände sig nu segla för förliga vindar, när han stöddes av Sköld. Den effekten har nu ofta Skölds oöverlagda uttalanden på svagare själar som inte har Skölds förmåga att kontrollera sig själv och reva seglen när det behövs.

Beredningen [regeringssammanträdet] kl 14 [5/12] började utmärkt. Förutom att regeringen ansåg det lämpligt att demonstrera sitt bristande försvarsintresse genom att vara i stort sett frånvarande. Men efter Swedlund följde Jung. Hans ton var utmanande aggressiv. Redan i början stördes han av Vougt, som i irriterad ton framhöll, att regeringen kände till innehållet i sina förslag till riksdagen. På min fråga om ÖB:s avsikt att ta upp detta svarade Jung: ”Pedagogiska skäl”. Vougt: ”Regeringen behöver ingen militär pedagogik”. Jag meddelade att beredningen kunde fortsätta. Vougt lämnade tre gånger sin plats. Slog i dörrarna på ett ytterst prestigeminskande sätt och verkade vimmelkantig. När så Jung kom till flyget säger Vougt: ”Det här är rent nonsens. Fullständigt felaktigt”. En otrolig diskussion utbryter. Jung reser sig så mycket det nu är att resa [Jung var kortvuxen]. Jag meddelar att regeringen icke

vill ha en föredragning av en verkschef som icke i förväg orienterat sin departementschef. Rådde Jung och Vougt att förbereda en ny beredning med det snaraste.

Igår [6/12] vid 12-tiden kallades jag till kungen. Kungen verkade rätt generad och berättade att Jung på tisdagen anmält vilka frågor som han skulle ta upp vid den allmänna beredningen. Jung hade så på onsdagen kommit för att rapportera resultatet och då hade han lämnat en skildring över sammanstötningen. En skildring som hade haft sin tyngdpunkt i luftanfallet för ovederhäftighet, vilket Jung tydligen ansåg särskilt komprometterade för båda parter. För sej om den vore sann, för Vougt om den vore osann. Sedan jag lämnat min version säger kungen: ”Det stämmer ju inte riktigt med Jungs berättelse, men om det är så att Jung inte orienterat sin försvarsminister är detta ju alldeles fel. Jag delar din uppfattning på denna punkt.”

[Uteslutet stycke om möte angående försvarsutredningen]

Efteråt hade jag mitt samtal med Jung. När vi skildes på tisdagen [5/12] hade han sagt: ”Jag kommer imorgon för att säga adjö.” Nu fanns inte den tonen eller tanken. Men istället en stor förbittring. Det nya var att han kl 1158 på tisdagen 5/12 ha telefonledes orienterat Vougt om sina punkter. Hade Vougt velat hade Jung kommit ner och redovisat utförligare eller också hade beredningen uppskjutits. I stället svarade Vougt: ”Det låter ju intressant”. Vougt som jag talade vid kl 24 hade en helt annan version av samtalet som endast rört utredningarna.

Händelserna inför eftervärlden

I följande dagboksanteckningar redogör Erlander för diskussionen inom regeringen

där Skölds uppfattning var att både Jung och Vougt måste avgå inledningsvis var den rådande. Något överraskande tar Kaj Björk i sin bok om Vougt,³ inte alls upp händelsen trots att den måste betraktas som anmärkningsvärd.

Av Jungs anteckningar framgår att han avsände en officiell skrivelse till Vougt där han framhöll att han funnit dennes beteende ”i hög grad kränkande för överbefälhavaren, för hans ämbete och tjänst” och att han fann det ”i hög grad angeläget” att försvarsministerns uttalande förtydligades så att det blev klarlagt på vilket sätt han hade brustit i sin ämbetsutövning. Resultatet av detta blev alltså sammanträffandet mellan Erlander och Jung den 7 december där Erlander höll med om Jungs uttalande att regeringen inte ägnat försvaret tillräcklig uppmärksamhet. Statsministern framförde också förslag om hur samarbetet skulle förbättras, bland annat genom veckovisa möten mellan ÖB och vissa ministrar. Den 11 december hade Jung så ett möte med Vougt där denne sade sig förstå att Jung hade blivit arg (eller ”förbannad”) och framförde sitt beklagade över sitt eget uppträdande vid regeringssammanträdet. De bägge herrarna skildes åt ”under hövliga former”.

Jung och avgick med pension 1951, han hade då redan fått ett års förlängning av sitt tidigare förordnande. Frågan om hans efterträdare blev besvärlig, vilket framgår av de bägge dagböckerna, men slutligen stannade regeringen för försvarsstabschefen Nils Swedlund. Jung avled 1978.

Allan Vougt blev i oktober samma år, alltså 1951, landshövding i Malmöhus län och hans uppträdande vid regeringssammanträdet kan ha varit en av orsakerna till att Erlander valde att avlägsna honom ur regeringen. Vougt efterträddes av Torsten Nilsson men avled redan efter knappt två år som landshövding. På grund av hans

farfars militära bakgrund vilar han ironiskt nog på den militära Galärvarvskyrkogården i Stockholm.

Hur står sig då en jämförelse mellan dagböckerna? De skildrar händelseförloppet ganska samstämmigt men i nyanserna skiljer de sig åt. En viktig skillnad är att Erlander inte nämner Jungs officiella skrivelse till Vougt. Som inledningsvis sagts är dock dagböcker viktiga källor.

Författaren är 1:e intendent vid Armémuseum och ledamot av KKrVA.

Noter

1. *Tage Erlander Dagböcker 1950–1951*, Gidlunds förlag, Södertälje 2001.
2. von Konow, Jan: *Helge Jung – opinionsbildare – försvarets nydanare – överbefälhavare*, Jan von Konows förlag, Karlskrona 1999.
3. Björk, Kaj: *En utskälld man: Allan Vougt och hans tid*, Hjalmarson och Högberg, 2007.